

Govert Buijs & Paul Bosman (red.)

Ontwaken uit de geopolitieke sluimer

*De herpositionering van Europa
in een woelige wereld*

Uitgeverij Eburon
Utrecht, 2022

Het Thijmgenootschap, vereniging voor wetenschap en levensbeschouwing, is opgericht in 1904 en draagt sinds 1947 de huidige naam, geïnspireerd op J.A. Alberdingk Thijm, literator, kunstkenner en cultuurdrager. Deze vereniging van christelijke intellectuelen zet zich in voor wetenschappelijke publicaties met een actueel, levensbeschouwelijk accent. Voor lidmaatschap zie de laatste pagina.

Bestuur Thijmgenootschap

Prof. dr. Wim B.H.J. van de Donk, voorzitter

Prof. dr. Eelke de Jong, vice-voorzitter

Eefje de Gelder MSc MA, secretaris

Drs. Roland E.C. van der Pluym, penningmeester

Prof. dr. Gabriël J.M. van den Brink

Drs. Maria J.Th. Martens

Annemiek M. Schilpzand MSc, LLM

ISBN 978 94 6301 428 1

Academische Uitgeverij Eburon, Utrecht

www.eburon.nl

Omslagontwerp: Brigitte Slangen

Op de omslag: Valentin Serov, *Europa en de stier* (Olieverf op doek, 1910)

© 2022 de auteurs / Thijmgenootschap. Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Inhoud

GOVERT BUIJS & PAUL BOSMAN	
Inleiding	7
Citaten over geopolitiek	19
LUUK VAN MIDDELAAR, MONIKA SIE DHIAN HO & FRANS-PAUL VAN DER PUTTEN	
Nederland en de wending naar Europese geopolitiek	21
I. TERRITORIUM	39
Citaten over het Europese territorium	41
HAROON SHEIKH	
Aanzet voor een grand strategy voor de Europese Unie	43
PAUL SCHEFFER	
Oekraïne en wij: de terugkeer van de geografie	55
II. MACHT	71
Citaten over Europese macht	73
PAUL TIMMERS	
Strategische autonomie voor Europa: sterkte in eigen huis en een eigen plaats in de wereld – illusie of realisme	75

EELKE DE JONG & GOVERT BUIJS Geo-economie: kan ‘Rijnland 2.0’ uitgroeien tot ‘Europa 1.0’?	89
III. IDENTITEIT	107
Citaten over een Europese identiteit	109
TRINEKE PALM Dromen over een nieuw Europa in de 20e eeuw: emoties als bindmiddel en splijtzwam	111
GOVERT BUIJS De Oekraïne-oorlog als kanarie in de kolenmijn: Europa en de zoektocht naar een duurzame wereldorde	123
RENÉ CUPERUS De Europese paradox: sterk naar buiten, mild naar binnen	139
PAUL BOSMAN Slotwoord: een toekomst voor Europa	155
Over de auteurs	163

Inleiding

EUROPA'S 'ZEITENWENDE'

Februari 2022 kan zomaar eens ons geheugen ingaan als een datum vergelijkbaar met '9/11', de aanslagen op de Twin Towers in 2001, of '1989', de val van de Muur in Berlijn. Het zijn schakelmomenten in onze geschiedenis. De emotionele lading van dit soort momenten kan natuurlijk enorm verschillen. '1989' luidde een periode in van optimisme, van wereldwijde verandering in een door ons, als Westerse landen, gehoopte richting van vrijheid, democratie en mensenrechten. Het was de sfeer waarin Francis Fukuyama zijn these over het 'einde van de geschiedenis' kon lanceren: de verwachting dat de geschiedenis één kant op tendeert, dat wil zeggen zich ontwikkelt in de richting van liberale waarden, kapitalisme en democratie. '9/11' daarentegen was vol dreiging: hoeveel meer mensen lopen er in de wereld rond die 'ons type samenleving' verafschuwen, en zijn zij wellicht onder ons? Zaten we anno 2001 in een *clash of civilizations*, zoals Samuel Huntington een jaar of tien eerder al had voorspeld?

De betekenis van '2022' is nog niet uitgekristalliseerd, we zitten er nog te kort op. Toch is duidelijk dat de gebeurtenissen dit jaar een schokgolf door Europa hebben veroorzaakt. We hebben te maken met de eerste groot-schalige oorlog tussen landen op het Europese continent sinds de Tweede Wereldoorlog. Een oorlog die het einde betekende van jaren waarin we er in feite van uitgingen dat misschien niet de wereld als geheel, maar dan toch wel het werelddeel Europa stabiel en veilig was. 'Ons werelddeel' was inmiddels zozeer economisch verknoopt geraakt dat voor iedereen vrede gewoon een economische noodzaak

was. Oorlog is te duur, te onhandig, te disruptief en dus achterhaald. *Doux commerce* was de gedachte: handel maakt relaties zacht.

Het brute feit van de oorlog is een aardverschuiving, een ruw opgeschud worden uit een comfortabele sluimer. De mogelijke verdere achtergronden en implicaties zijn voor Europa wellicht nog dramatischer. Hoe kwetsbaar blijkt Europa te zijn. Eén land draait de gaskraan dicht en een Siberische winter dreigt. Stel nu eens dat nog meer staten iets soortgelijks zouden doen? Hoe kwetsbaar is Europa, qua grondstoffen, qua consumptiegoederen, qua militair vermogen, qua strategische productiecapaciteit, qua wat niet eigenlijk? Dit omvattende besef van kwetsbaarheid zou wel eens het signaal van de oorlog in Oekraïne kunnen zijn. Het betekent wellicht het definitieve einde van een tijdperk in de wereldgeschiedenis waarin het precies andersom ging. Eeuwenlang was Europa onkwetsbaar en moest de rest van de wereld zich hoeden voor de Europese machtspolitiek. Terecht is dit, zoals de Duitse Bondskanselier Scholz het noemde een '*Zeitenwende*', een keerpunt in de geschiedenis en een keerpunt voor Europa's politiek.

Europa – ooit in de Oudheid was het een mistig achterland van die regio's in de wereld die er cultureel, militair en technologisch echt toe deden, zoals het Sumerische of later het Perzische Rijk en Chinese Rijk. Het Romeinse Rijk was in zekere zin een eerste 'geopolitiek' ontwaken van Europa. Grote delen van Europa werden door Rome veroverd tot ver in het huidige Engeland aan toe. Toch verschoof in het latere Romeinse Rijk de macht weer hoe langer hoe meer naar het oosten. Het West-Romeinse Rijk, het vooral Europese deel, stortte zelfs in. Maar vanaf het jaar 1000 ging Europa zich ontwikkelen op een manier die door geen enkel ander werelddeel meer gevolgd kon worden: sociaal, politiek, wetenschappelijk, technologisch en economisch. Vanuit Europa werden de wereldzeeën bevaren en werden grote delen van de wereld onder de eigen machtsinvloed gebracht en tot koloniën gemaakt. Eeuwenlang beheerste Europa de wereld.

In de 20^e eeuw implodeerde deze almachtige positie. De Europese wereldrijken raakten (opnieuw) met elkaar slaags, afschuwelijke oorlogen volgden, en als gevolg daarvan moest men overzeese gebiedsdelen opgeven. Een periode van dekolonisatie volgde. Amerika nam de rol van grote mogendheid over, eerst nog in rivaliteit met de Sovjet-Unie, maar na de jaren '80 van de twintigste eeuw onbetwist alleen. Europa ging geopolitiek sluimeren onder de Amerikaanse (atoom)-paraplu. Daaronder kon men zich ontwikkelen tot wat de voormalig secretaris-generaal van de NAVO Jaap de Hoop Scheffer ooit beschreef als: 'een financieel-economische reus, een politieke puber en een militaire dwerg.'¹ Een werelddeel zonder veel eigen geopolitieke verantwoordelijkheid.

Moet dat nu anders? Ja, zeggen velen. De Russische inval in Oekraïne betekent dat Europa zich in geopolitiek opzicht opnieuw moet uitvinden. Maar kan dat ook? Daar sluipt de twijfel binnen. Immers, wat is Europa? Het is in ieder geval geen soepeltjes georganiseerde, wrijvingsloze besluitvormingsmachine die eenduidig kan reageren op geopolitieke verwickelingen. Maar wat dan wel? Wat is en kan Europa eigenlijk? In deze bundel stellen we deze vragen aan de orde.

EUROPA: EEN SPANNINGSVOLLE GEMEENSCHAP

Het werelddeel Europa huisvest ongeveer 11% van de wereldbevolking en is qua oppervlak het op één na kleinste werelddeel. Geografisch is ze gelegen tussen Azië, de Atlantische Oceaan, de Noordelijke IJszee en Afrika. Spreken we van continenten (geologisch) dan is Europa onderdeel van de Euraziatische plaat. Het werelddeel herbergt van oudsher heel verschillende culturen en volken. Het relatief kleine gebied kenmerkt zich dus ook door culturele, inclusief religieuze, en politieke diversiteit. We geven een paar hoofdlijnen met het oog op het goed verstaan van de bijdragen in deze bundel.

Allereerst maken we het noodzakelijke onderscheid tussen Europa (geografisch) en de Europese Unie (verbond van lidstaten). De Unie is een economische en in toenemende mate politieke gemeenschap die een groot deel, maar zeker niet geheel Europa, beslaat. Het Verenigd Koninkrijk, Zwitserland, Europees Rusland, delen van de Balkan en menig andere staat zijn Europees, maar maken geen deel uit van de Unie. Het loont daarom helder onderscheid te maken tussen Europa en de EU. Zeker wanneer lidstaten de Unie verlaten (VK) of in conflict zijn met diezelfde Unie (Rusland). Ook is Europa vele malen groter, zoals recent werd uitgedrukt tijdens de eerste verkennende bijeenkomst van de Europese Politieke Gemeenschap waarbij 44 staten *acte de présence* gaven. Daarnaast bestaat er de Raad van Europa, met 46 lidstaten die vooral toekijken op het eerlijk verloop van elkaars verkiezingen, democratische procedures en het hooghouden van mensenrechten binnen de Europese ruimte.

De grenzen en begrenzing van Europa en de EU hangen samen met dat onderscheid. Terwijl binnen de EU werd gesproken over een *ever closer Union* lijkt men zich inmiddels te realiseren dat grenzen een rol blijven spelen. Turkije als onderdeel van de Europese Unie (terwijl het grotendeels buiten Europa ligt) lijkt zo'n spanning waar men anders over is gaan nadenken. Of neem Oekraïne en Georgië, de eerste is inmiddels kandidaat-lid, de tweede voldoet nog niet aan de eisen voor toetreding. Een balanceeract, niet alleen op geografische grenzen, maar zeker ook op culturele, economische, symbolische én geopolitieke grenzen. In haar recente *State of the Union* liet de huidige voorzitter van de Europese Commissie Ursula von der Leyen nog weten dat de Westelijke Balkan, Oekraïne, Moldavië en Georgië in de Unie horen. Grenzen zijn actueler dan ooit en worden nog steeds betwist.

Als we de assen 'economisch' en 'cultureel' over het Europese continent leggen dan krijgen we de diversiteit scherper in beeld. Een grof onderscheid dat vaak wordt

toegepast is dat tussen het economische op de noord-zuid as en het culturele op de oost-west as. Economisch is er nogal verschil tussen het krachtige noorden en het minder sterk ontwikkelde zuiden van Europa. Daarbij moet een kanttekening gemaakt worden: het noorden van Italië is zeker ook een van de economische *powerzones* binnen Europa, en het zuiden van Italië juist niet. Het onderscheid tussen noord en zuid gaat samen met een nadruk op financiële degelijkheid in het noorden – tot en met *austerity*, financiële soberheid of strengheid aan toe – en een makkelijker aangaan van schulden in het zuiden. Bovendien is het noorden meer en meer ‘Angelsaksisch’ gaan denken, met de nadruk op een kleine rol voor de overheid in de economie, terwijl het zuiden juist graag een sturende rol van de overheid ziet (met Frankrijk daartussenin).

Op de oost-west as zien we vooral verschillen tussen ‘progressieve’ waarden, zoals individuele zelfbepaling, kosmopolitisme, maakbaarheid en vooruitgangsgeloof, de laatste jaren in het debat sterk geïllustreerd rondom bijvoorbeeld gendervraagstukken, en aan de andere kant meer ‘conservatieve’ waarden waarbij men meer hecht aan sociale verbanden, traditie, land en autoriteit.

Dergelijke typeringingen zijn altijd te grof. Toch leken ze bruikbaar als tijdelijke karakteriseringingen omdat velen met name in de oorspronkelijke kernzone van de Europese Unie, de landen rondom de as Parijs-Berlijn, ervan uitgingen dat er zowel culturele als economische convergentie zou plaatsvinden en wel in de richting van de noordwestelijke landen. De gedachte was dat de gemeenschappelijke afkeer van het totalitaire en dictatoriale verleden (nazisme, communisme en fascisme) sterk genoeg zou zijn om economische en culturele verschillen te relativeren en democratische waarden te laten prevaleren, waarden die men dan voor het gemak koppelde aan individualisering en vrijemarktdenken. Op een gegeven moment ging hierbij de al genoemde hoop van Fukuyama op het ‘einde van de geschiedenis’ een rol spelen. Die gedachte was gestoeld

op de eenheid tussen cultuur en economie. Economische welvarendheid zou hand in hand gaan met liberale en progressieve culturele waarden. In Duitsland sprak men wel van *Wandel durch Handel*, politieke en culturele verandering door economische relaties.

Inmiddels zitten we midden in een ontzuuchteringsproces. Immers, wereldwijd manifesteren autocratische leiders zich met een nieuwe assertiviteit. En dat terwijl veel democratieën grote moeite hebben om tot besluitvorming te komen en met groot intern wantrouwen te kampen hebben. Dit speelt niet alleen buiten Europa en is geen ver-van-ons-bed-show. Verkiezingen in Italië en Frankrijk, maar ook de koers die Polen en Hongarije varen, tonen dat de liberale en progressieve waarden niet overal gelijk worden gewaardeerd. De convergentietendens is met name op de culturele as beperkt. Meer en meer landen kiezen een cultureel pad zonder liberale vrijheden, maar mét economische welvaart.

De Duitse positie is exemplarisch voor bovenstaande worsteling. Alleen al de grens tussen Oost- en West-Duitsland, die met de hereniging in 1990 werd uitgewist, bleek niet zo gemakkelijk te slechten. Tegelijkertijd is men angstig de eigen macht te omarmen. Grenzen en gebeurtenissen laten diepe sporen na. Sporen die in nieuwe constellaties weer nieuwe problemen en onderscheidingen worden. En hoewel de Europese Unie altijd een kerntaak heeft gemaakt van het slechten van grenzen, wordt zijzelf geconfronteerd met de grenzen van anderen die dit streven niet onderschrijven en een andere geschiedenis voor zich zien. Dit betekent overigens niet dat het streven naar een *ever closer Union* futiel is geworden.²

OVERZICHT VAN DE BUNDEL

Dit spanningsvolle samengaan van eenheid en diversiteit in Europa staat centraal in deze bundel. En wel tegen een specifieke achtergrond: de nieuwe geopolitieke context die zich al een aantal jaar aandiende in de opkomst van China

als nieuwe wereldmacht en de geopolitieke stroomversneling die zich aandient met de Russische inval in Oekraïne. De huidige Europese Commissie presenteerde zich, al duidelijk voor de Russische inval, als de ‘eerste geopolitieke commissie’.

Maar wat betekent dat? In deze bundel volgen we de analyse hiervan zoals die gegeven wordt in het openingsartikel van Luuk van Middelaar, Frans-Paul van der Putten en Monika Sie Dhian Ho. Zij maken onderscheid tussen drie dimensies van geopolitiek: territorium, macht en identiteit, en wel in onderlinge samenhang.³

Lange tijd hebben Europese landen en heeft ook de Europese Unie deze thema’s buiten de bestuurskamers gehouden. Men had het alleen over economie en handel. De geopolitieke realiteit van vandaag de dag maakt zichtbaar wat de negatieve consequenties zijn van het mijden van deze thema’s: de EU heeft geen eigen antwoord op de Russische inval in Oekraïne. Biden, Poetin, Xi Jinping en vele andere wereldleiders schaakten, terwijl de EU bleef dammen onder toezicht van de Verenigde Staten. Die *Pax Americana* bood een ‘geopolitieke vakantie’, welke door de verschuivende Amerikaanse blik naar de *Pacific* en de inval in Oekraïne is uitgemond in een *reality check*. De relatieve rust in geopolitieke zin is voorbij.

Niet langer is geopolitiek taboe. Dat wil echter nog niet zeggen dat Europa zich plots op haar gemak voelt met oplopende defensiebudgetten, *pushbacks* en migratiestromen, grondstoffenproblematiek, interne politieke uitdagingen, de zondebok worden van nationale bewegingen en blijvende spanningen rondom een gedeelde Europese identiteit. Europa en de Europese Unie staan voor grote nieuwe uitdagingen. Op het continent wordt wederom gevochten om territorium, macht en identiteit. Er vindt een terugkeer van politieke kwesties plaats, kwesties waarover men van mening kan verschillen en die zich niet technocratisch of met een verwijzing naar economisch voordeel laten oplossen. Het depolitiseren van thema’s heeft een lange tijd goed

gewerkt, maar lijkt schaduwzijden opgeroepen te hebben, krachten van binnen en buiten de Unie. De vraag is vervolgens welk verhaal de Europese landen en de Europese Unie daar tegenover durven te stellen. Welke politieke richting, opvatting en eigenheid durven ze te tonen?

De terugkeer van de politiek, geopolitiek en geografie vraagt om een publiek debat van de Europese politieke gemeenschappen. In deze bundel levert een aantal denkers een bijdrage aan het debat rond de geopolitieke realiteit van Europa. We openen deze bundel met een serie citaten van regeringsleiders die de veranderende geopolitieke koers kort weergeven. Per thema zullen er vervolgens enkele citaten terugkeren als illustratie van het actuele denken van Europese leidinggevende figuren.

Luuk van Middelaar, Frans-Paul van der Putten en Monika Sie Dhian Ho bepleiten in het eerste artikel van deze bundel dat geopolitiek drie dimensies kent die in het denken en doen van de EU lang tot taboe zijn verklaard. Het zijn de besproken dimensies van geopolitiek als macht, territorium en identiteit. Tegelijkertijd hebben de auteurs aandacht voor het Nederlandse aandeel en ongemak betreffende deze geopolitieke wending. De bijdrage kan om die reden worden gelezen als een inleiding in de geopolitieke actualiteit. We hebben deze driedeling als uitgangspunt genomen voor de structuur van de bundel (wetende uiteraard dat de thema's ook door elkaar heen lopen).

Het eerste deel van de bundel betreft het thema *territorium*. Haroon Sheikh toont een geografische blik op Europa en maakt een aanzet voor een *grand strategy*. Hij kijkt naar het territorium en de geografische omstandigheden waarin de Europese Unie zich bevindt, welke aanleiding biedt dat tot strategisch denken?

Aansluitend schetst Paul Scheffer vanuit de actualiteit, de geschiedenis en zijn ervaring als correspondent in Oost-Europa de langdurige sporen die grenzen en conflicten nalaten in het denken en doen. Het is een nadrukkelijk

pleidooi voor het waarderen van het geografische in de geopolitiek in zijn ‘terugkeer van de geografie’.

We maken de overstap naar het deel *macht*, in dit geval ingevuld als economische macht. Paul Timmers spreekt over strategische autonomie. Hij bepleit dat we moeten nadenken over de plaats van Europa in de wereld. Welke sterktes en zwaktes hebben we gezamenlijk? Tevens is zijn bijdrage te lezen als een hoopvol pleidooi voor een Europa dat pleit voor een mondiaal gedeeld goed, terwijl men geopolitiek optreedt in strategische verbanden.

In de bijdrage van Eelke de Jong en Govert Buijs wordt de mogelijkheid verkend van een eigen Europees model, dat wellicht ook geo-economische betekenis kan hebben. Met de kritiek op het neoliberalisme en de noodzaak voor de Europese Unie de eigen bevolking te beschermen tegen excessen wordt een alternatief economisch model interessant. Na de hoogtijdagen van een ongekwalficeerde economische globalisering, kan Europa wellicht een rol spelen in het aanjagen van een meer rechtvaardige en duurzame economie, zoals die in Europa zelf, ondanks allerlei onderlinge verschillen, gestalte gekregen heeft en krijgt.

We maken vervolgens de stap naar het thema *identiteit*. Trineke Palm geeft een intrigerend zicht op de wordingsgeschiedenis van de Europese Unie en de daarin zich manifesterende idealen. Ze ontleedt vier verschillende emotionele narratieven die een rol speelden bij de Raadgevende Vergadering van de Raad van Europa in 1949. De emotionele lading is volgens Palm niet om het even, ze hangt samen met verschillende handelings- en beleidsopties en het creëren van een gemeenschappelijk verhaal. Ook nu ontwaart ze emotionele narratieven rondom trots, angst en opoffering.

Govert Buijs biedt een historische blik op Europa. Hij beschrijft de actuele geopolitieke ontwikkelingen als een uitdaging voor Europa. Vanuit het nadenken over historische imperia ziet hij Europa als een *graveyard of empires*, dat historisch bezien vaak gepoogd heeft de macht van één

centrum door vele anderen te laten beteugelen. Europa als zoektocht naar machten die elkaar in balans houden. Er spreekt hoop uit voor een nieuwe Europese rol en realiteitszin in het besef dat historisch gezien imperia een andere logica volgen dan liberaal-democratische natiestaten. Wezenlijk daarbij is dat Europa een eigen verhaal heeft: waarom wil men eigenlijk macht?

Als laatste in dit deel de bijdrage van René Cuperus die waarschuwt voor de grote afstand tussen de Europese Unie en de bevolkingen van de lidstaten. Cuperus ziet een gevaar in een gebrek aan politiek en democratie. Heeft Europa wel genoeg eenheid om te acteren als één gemeenschap? Lukt het in de EU om te gaan met zwaar verdeelde samenlevingen? Cuperus pleit voor een milde aanpak naar binnen en een sterke aanpak naar buiten.

Paul Bosman sluit de bundel af met een slotbeschouwing waarin hij een oproep doet voor een hernieuwd publiek debat over de geopolitieke rol van Europa, waarbij Europa de spanningen tussen macht, markt en moraal eerlijk onder ogen ziet.

Deze bundel is het resultaat van een kleinschalige, informele, *ad hoc* ‘denktank geopolitiek’, die juist voor de inval in Oekraïne werd gevormd vanuit Centrum Èthos aan de Vrije Universiteit, een filosofisch platform voor onderwijs, onderzoek en dialoog rond urgente maatschappelijke vraagstukken. Na de inval is er een tijd gewacht met schrijven. Ieder van ons had tijd nodig om de schok van de oorlog en de daarmee toch onvermijdelijk gegeven perspectiefwisseling enigszins te verwerken en duiden. De tijden blijven onverminderd spannend. Toch hebben we de indruk dat de belangrijkste implicaties en achtergronden van de inval geleidelijk aan helderder zijn geworden. Daarom durven we nu toch deze bundel het licht doen zien, onder uitdrukkelijke vermelding van de afsluitingsdatum van het manuscript: 1 november 2022. Het mag duidelijk zijn dat de geopolitieke realiteit veranderlijk is. Het is moeilijk om helder te denken, analyseren en duiden in roerige

tijden. Tegelijkertijd maakt dat de behoefte des te groter om zaken van geopolitieke aard te bespreken en te bediscussiëren. We willen alle auteurs en betrokkenen daarom danken voor hun inspanningen en bijdragen aan deze bundel en hopen dat het ook voor u als lezer enige helderheid biedt.

NOTEN

- 1 J. de Hoop Scheffer, De terugkeer van de geopolitiek, *Christen Democratische Verkenningen*, 4 (2014), 34-42, 40.
- 2 Fukuyama zelf gaf onlangs een nieuwe verdediging van zijn ideaal, met een veel scherper oog voor de tegenkrachten die dit oproept, maar waarbij hij aangeeft dat het democratische ideaal en de idee van mensenrechten ook nu, juist nu, van groot belang en het verdedigen waard is. Zie *Liberalism and its Discontents*. Londen: Profile Books 2022.
- 3 Zie de bijdrage van Luuk van Middelaar, Monika Sie Dhian Ho en Frans-Paul van der Putten in deze bundel.

CITATEN OVER GEOPOLITIEK

‘Mijn commissie zal niet bang zijn de taal van zelfvertrouwen te spreken. Maar het zal onze manier zijn, de Europese manier. Dit is de geopolitieke commissie die ik in gedachte heb en die Europa dringend nodig heeft.’

Ursula von der Leyen, voorzitter van de Europese Commissie, 27 november 2019.

‘Dames en heren, gezien de betekenis van Poetins agressie als keerpunt in de geschiedenis [Zeitenwende] luidt onze maatstaf: Wat nodig is voor het zekerstellen van vrede in Europa zal worden gedaan.’

Olaf Scholz, bondskanselier van Duitsland, 27 februari 2022.

‘Mitterrand stelde de juiste vraag in 1989 en de vraag blijft: hoe kunnen we Europa vanuit een politiek oogpunt organiseren met een bredere reikwijdte dan de Europese Unie? Het is onze historische plicht om die vraag te beantwoorden en om te creëren wat ik hier benoem als een Europese Politieke Gemeenschap.’

Emmanuel Macron, president van Frankrijk, 9 mei 2022.

‘We hebben bewezen sterk te zijn. We hebben bewezen dat we op zijn minst precies hetzelfde zijn als jullie. Dus bewijs dat jullie ons bijstaan. Bewijs dat jullie ons niet in de steek laten. Bewijs dat jullie inderdaad Europeanen zijn.’

Volodymyr Zelensky, president van Oekraïne, 1 maart 2022.

‘Als gevolg hiervan heeft de militaire infrastructuur van het Bondgenootschap [NAVO] de grenzen van Rusland bereikt. Dit is een van de belangrijkste oorzaken van de Europese veiligheids crisis; het heeft de meest negatieve impact gehad op het hele systeem van internationale betrekkingen en heeft geleid tot het verlies van wederzijds vertrouwen.’

Vladimir Poetin, president van de Russische Federatie, 21 februari 2022.